

Tutkimus suomen kielen abessiivista

Pantermöller, Marko: *Der finnische Abessiv. Ein Kasus zwischen spontanem Wandel und gezielter Sprachplanung.* Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Band 80. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2010. 235 s. ISBN 3-447-06409-9.

Viime vuonna julkaistu Marko Pantermöllerin teos *Der finnische Abessiv* ("Suomen abessiivi: sija spontaanin muutoksen ja tietoisien kielensuunnittelun välissä") perustuu hänen vuonna 2008 tarkastettuun habilitaatioväitöskirjaansa (professorin virkaan pätevä tutkimus). Tutkimus keskittyy niihin muutoksiin, joita abessiivisijan muodossa ja käytössä tapahtui vanhasta kirjasuomesta (n. 1540–1820) varhaisnykysuomeen (n. 1820–1870) ulottuvalla ajanjaksolla. Samalla se on tieteenhistoriallinen tutkimus siitä, kuinka tietoinen kielensuunnittelu on vaikuttanut abessiivin käytön kehittämiseen. Tutkimuksessa keskitytään ennen kaikkea kirjakielen kehitykseen liittyvien ilmiöiden analysointiin, mutta myös abessiivin edustuminen suomen murteissa nousee tärkeäksi tarkastelukohteeksi.

Nykysuomen kirjakielessä abessiivisuutta voidaan nominien yhteydessä ilmaista *ttA*-päätteisen abessiivisijan avulla (*rahatta*), joskin tavallisemmin käytetään *ilman*-prepositiota partitiivisijaisen nominin yhteydessä (*ilman rahaa*). Verbien infiniittisten muotojen kohdalla taas ainoastaan III infiniiviin abessiivi on mahdollinen (*koskematta*). Kuten Pantermöller toteaa, suomen murteissa samoin kuin vanhan kirjasuomen teksteissä variaatiota on kui-

tenkin paljon enemmän. Murteissa geminaatallisen *ttA*-abessiivin aluetta ovat lähinnä pohjoispohjalaiset, peräpohjalaiset ja kaakkoismurteet, kun taas muilla alueilla *tA*([?])-variantti on ollut vallitseva, erityisesti lounaismurteissa myös loppuheittoisessa muodossa *-t*; harvinaisempia murrevariantteja ovat *-ti*([?]) ja *-te*([?]), joista ensimmäinen esiintyy myös kirjakielessä muutamissa leksikaalistuneissa adverbeissa (*huoleti, ääneti*) (Kettunen 1940a: kartta 36). Vanhassa kirjasuomessa yleisin päättevariantti oli *-tA*([?]), mutta myös muita variantteja käytettiin – toisinaan jopa yhdessä ja samassa tekstissä. Lisäksi abessiivisijaista nominia tai verbin infiniittistä abessiivimuotoa saattoi edeltää *ilman*-prepositio, mutta toisaalta kyseisen prepositio saattoi saada myös partitiivisijaisen täydennyksen. Samanlaisia preposition rektiovaihtelua on havaittu myös suomen murteissa.

Pantermöller pyrkii tutkimuksensa avulla selvittämään muun muassa sitä, kuinka, milloin ja miksi abessiivisuuden ilmaisun variaatio kehittyi, sekä sitä, millaiset mekanismit vaikuttivat ilmaisutapojen vakiintumiseen nykyiselle kannalle kirjoitetussa kielessä. Kuten teoksen alaotsikko paljastaa, Pantermöllerin mukaan kysymys ei ole pelkästään spontaanista muutoksesta eikä pelkästään tietoisesta kielenhuollosta, vaan näiden kahden yhteisvaikutuksesta.

Tutkimus jakautuu viiteen päälukuun. Näistä ensimmäinen toimii johdantona, jossa tutkija esittää ongelmanasettelun, työn tavoitteet, tutkimuksen taustat sekä teoksen jäsentelyn. Toinen luku keskittyy abessiivin eri ilmaisutapoihin ja nii-

den kehitykseen 1500-luvulta 1800-luvulle; tarkastelun keskiössä on erityisesti *ilman*-preposition rektiovaihtelu. Kolmannessa luvussa Pantermöller käsittelee abessiivin päätteeseen liittyntä kieli-tieteellistä keskustelua, joka kävi ajoittain varsin kiivaana 1800-luvulla suomen kirjakielen kehittämisen yhteydessä; murteiden taistelun hengessä kiisteltiin siitä, mikä abessiivin murrevarianteista olisi valittava kirjakielen muodoksi. Abessiivisijan murrevariaatioon Pantermöller keskittyy tämän tutkimushistoriallisen katsauksen jälkeen tutkimuksensa neljännessä luvussa. Viides luku kokoaa tutkimuksen tulokset.

Ilman-preposition rektio

Kuten edellä todettiin, vanhassa kirjasuomessa *ilman*-prepositio saattoi saada joko abessiivi- tai partitiivisijaisen täydennyksen (esim. eräs asetusteksti vuodelta 1694: *ilman Maanherran Passia*^{PART}, *lupa*^{PART} ja *Tietoa*^{PART}; *ilman luwata*^{ABESS} ja *passita*^{ABESS}; s. 63). Partitiivi kuitenkin syrjäytti abessiivin prepositiolausekkeista 1800-luvun loppupuolelle tultaessa, minkä jälkeen kirjakielessä on vallinnut nykyisen kaltainen tilanne abessiivisuuden ilmaisussa. Merkittävä tekijä tässä kehityksessä oli varhaisnykysuomen kaudella käyty kielitieteellinen debatti, jonka seurauksena abessiivin kaksoismerkintä eli abessiivisijan käyttö *ilman*-prepositiolausekkeissa stigmatisoitui. Pantermöller pystyy kuitenkin tutkimuksensa pohjalta esittämään, että abessiivin syrjäytyminen prepositiolausekkeista oli alkanut spontaanisti jo aikaisemmin. Argumenttinsa hän pohjaa perusteelliselle vanhan kirjasuomen tekstien analyysille.

Pantermöller aloittaa abessiivisuuden kaksoismerkinnän tarkastelun pohti-

malla rakenteen ikää. Hän käy läpi *ilman*-preposition vastineiden avulla muodostettuja rakenteita muissa itämerensuomalaisissa kielissä ja toteaa kaksoismerkintää esiintyvän näissä kaikissa. Toisaalta myös partitiivi on varsin yleinen kyseisen prepositiolausekkeen sija suomen lähimmissä sukukielissä, joten sitäkin on pidettävä suhteellisen vanhana. Näiden lisäksi on muutamia satunnaisia esimerkkejä nominatiivi-, genetiivi- ja elatiivirektiosta.

Varhaisnykysuomen kauden alkuun saakka suomen kirjakielessä suosittiin abessiivisijan merkitsimenä geminaatonta *tA*([?])-varianttia. Koska loppuaspiraatiota¹ ei kirjoitetussa kielessä yleensä merkitty, päätte oli homonyyminen partitiivin vahva-asteisen *tA*-päätteen kanssa (ks. jäljempänä); lisäksi molemmat sijapäätteet saattoivat esiintyä myös loppuheittoisina (-*t*). Tämän homonymiavaaran Pantermöller joutuu tutkimuksessaan koko ajan huomioimaan.

Mikael Agricolan tekstejä sekä vuonna 1642 ilmestynyttä ensimmäistä suomenkielistä kokoraamattua tutkimalla Pantermöller päätyy esittämään mielenkiintoisen havainnon partitiivi- ja abessiivirektion jakautumisesta *ilman*-prepositiolausekkeissa. Hänen mukaansa sijat olivat komplementaarissa distribuutiolla sen mukaan, millainen nominin vartalotyyppi oli: abessiivia käytettiin erityisesti yksivartaloisten kaksitavuisten nominien (esim. *armo-ta*^{ABESS}), partitiivia taas kaksivartaloisten nominien (esim. *puutos-ta*) yhteydessä. Yksi- ja kolmitavuisten vokaalivartaloiden kohdalla taas

1. Tutkimuksessa käytetty termi *loppuaspiratio* kattaa sekä loppukahdennuksen että glottaaliklusiilin, jotka palautuvat vanhaan **k*-äänteseen.

partitiivi ja abessiivi lankesivat yhteen (esim. *syytä*^{ABESS-PART}, *hedelmätä*^{ABESS-PART}). Monikkomuotojen kohdalla abessiivi oli ylipäätään tyypillisempi kuin partitiivi. Vaikka jakauma ei olekaan absoluuttinen, tämä tendenssi osoittaa, että rektiovaihtelu ei ollut täysin sattumanvaraista, mutta ei myöskään puhtaasti morfosyntaktinen ilmiö.

Vuosina 1584–1810 ilmestyneiden asestustekstien pohjalta Pantermöller edelleen kuvaa, kuinka *ilman*-prepositiolausekkeissa tapahtui selkeästi rektionmuutos. Kyseisen ajanjakson aikana erityisesti kaksivartaloisten nominien kohdalla partitiivin määrä tasaisesti lisääntyi niin, että kauden loppuun mennessä se oli jo lähes kokonaan syrjäyttänyt abessiivin. Samanlainen kehitys tapahtui yksivartaloisten nominien kohdalla, joskin hitaammin; kun jakson alussa abessiivia käytettiin yli puolessa prepositiolausekkeista, jakson loppupuolella abessiivin osuus oli enää noin kolmannes kaikista vartalotyypin nomineista.

Pantermöller osoittaa rektionmuutokselle useita mekanismeja. Ensinnäkin abessiivi- ja partitiivisijojen synkretistiset muodot mahdollistivat joissakin tapauksissa abessiivisten prepositiolausekkeiden tulkitsemisen partitiivisiksi, ja tämä reanalyysi sai lisävoimaa analogiasta; partitiivisijahan esiintyy myös useiden muiden prepositioiden täydennyksissä. Lisäksi tutkittuna ajanjaksona lisääntyi voimakkaasti mm. *minen*- sekä *Us*- ja *UUs*-johtimilla muodostettujen uudissanonjen määrä, ja Pantermöllerin mukaan varsinkin virkakielen *ilman*-lausekkeissa suosittiin näiden sanojen lyhyempiä partitiivimuotoja pidempien abessiivimuotojen sijaan (vrt. esim. part. *kustannusta*, abess. *kustannuksetta*).

Abessiivin päätteen kehitys 1800-luvulla

Teoksen toinen keskeinen juonne koskee abessiivin päätteen muotoa kirjakielessä. Erityisesti 1700-luvulta lähtien kirjoitetussa kielessä alkoi esiintyä geminaatottoman *tA*([?])-pätteen rinnalla myös geminaatallista *ttA*-varianttia; jälkimmäistä suosivat erityisesti pohjoispohjalaiset kirjoittajat. 1800-luvun kuluessa abessiivin päätteen kirjakielisestä muodosta nousi debatti, johon tavalla tai toisella osallistivat lähes kaikki aikakauden merkittävät kielimiehet. Tätä keskustelua Pantermöller valottaa ansiokkaasti teoksensa kolmannessa pääluvussa.

Luvussa käydään aluksi läpi yli 20 kielitieteilijän näkökantoja ja niiden perusteita sekä suhteutetaan niitä aikakauden kielensuunnittelun yleisiin suuntauksiin. Pantermöller toteaa, että *tA*([?])-variantin kannattajat vetosivat erityisesti muodon vakiintuneisuuteen kirjakielessä sekä sen laajaan levikkiin murteissa. *ttA*-variantin puolestapuhujat taas esittivät, että geminaatallisen muodon käyttö on johdonmukaisempaa astevaihtelusääntöjen takia, minkä lisäksi sitä käyttämällä voitaisiin välttää partitiivin vahva-asteisen päätteen kanssa homonymiset muodot. Oman lisänsä keskusteluun toi kasvava tietoisuus kielihistoriasta; pidettiinhan aikakauden kielensuunnittelussa erityisessä arvossa sellaisia kieliopillisia aineksia, joiden voitiin osoittaa olevan muodoltaan lähimpänä historiallisesti alkuperäisiä muotoja. *ttA*-varianttia puolusteltiin alkuun juuri tämän argumentin pohjalta, mutta jo vuonna 1824 Reinhold von Becker selitti molempien varianttien olevan äänteenmuutosten kannalta säännönmukaisia. Varsinaisista kieliopillisista ja kielihisto-

riallisista näkökohdista poiketen Anders Wilhelm Ingman taas vetosi tA' -variantin puolustuksessaan kielen soinnikkuteen liittyviin näkemyksiin, joiden perusteella geminaatatonta varianttia tulisi käyttää sanan lopussa ja geminaatallista possessiivisuffiksien edellä.

Abessiividebatti ratkesi lopulta geminaatallisen variantin kannattajien eduksi, ja ttA -muodon nopeaa voitokulkua kirjakielissä Pantermöller tarkastelee jälleen empiirisesti: tutkimusmateriaalina ovat nyt Turun Wiikko-Sanomien abessiiviesiintymät vuosina 1820 ja 1823, 24-osainen *Suomen sana* -antologia sekä 1800-luvun asetustekstit. Lisäksi hän tarkastelee August Ahlqvistin käännöstyötä *Wingen Yhteinen Historia Lyhykäisesti Suomen kansalle* (1845).

Pantermöllerin mukaan lopputulosta ja ennen kaikkea geminaatallisen päätteen nopeaa yleistymistä voidaan pitää varsin yllättävänä, sillä olihan geminaatatton muoto jo varsin vakiintunut kirjakielen, minkä lisäksi sen on oletettu olleen useimpien kirjoittajien murretaustasta tutumpi variantti. Syitä yleistymisen nopeudelle voidaan tutkijan mukaan hakea esimerkiksi pohjoispohjalaisten tekstien laajalevikkisyydestä; tässä Pantermöller viittaa Petri Lauerman (2001: 574–575) oletukseen siitä, että Pohjois-Pohjanmaalla 1800-luvulla suuria massoja puoleensa vetäneet herätysliikkeet saattoivat suurilevikkisillä julkaisuillaan vaikuttaa paljonkin kirjakielen kehittymiseen. Koska myös geminaatallinen abessiivi oli tyypillisesti pohjoispohjalainen murrepiirre, julkaisut saattoivat hyvinkin edistää muodon menestymistä.

Toisena tekijänä Pantermöller mainitsee geminaatallisen inessiivin imun. Vaikka inessiivin $s:n$ geminaatallisuuden ja geminaatattomuuden murrelevikki ja

esiintymisehdot ovat toiset kuin abessiivin $t:n$, nämä kaksi usein rinnastettiin kielenhuoltajien argumenteissa. Lisäksi kirjoittajat, joille molemmat sijat geminaatallisessa muodossa olivat vieraita omasta murteesta, saattoivat omaksua molemmat kirjakielen muotoina. Geminaatallisen inessiivin esiintyminen kirjakielissä saattoi näin tukea geminaatallisen abessiivin yleistymistä.

Pantermöllerin mukaan tähänastiset selitykset eivät kuitenkaan riitä antamaan lopullista vastausta siihen, miksi geminaatallinen abessiivi omaksuttiin kirjakielen niin nopeasti jo varsin vakiintuneen geminaatatottoman abessiivin sijaan. Hänen mielestään onkin syytä tarkastella tarkemmin abessiivin päätevarianttien murre-edustusta, jotta voidaan määrittää, oliko geminaatallinen variantti sitenkään niin vieras suurelle osalle kielenkäyttäjistä, kuin tähän asti on oletettu.

Abessiivin pääte suomen murteissa

Abessiivin geminaatallisen päätteen perinteisinä ydinalueina on siis pidetty pohjoispohjalaisia ja peräpohjalaisia murteita sekä kaakkoismurteiden aluetta. 1800-luvun murremuotoihin ei luonnollisestikaan enää voi päästä käsiksi, joten Pantermöller joutuu tässä turvautumaan Muoto-opin arkiston murrekokoelmiin, jotka on muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta taltioitu 1900-luvulla. Suuntaa antavina tuloksia voi silti pitää.

Pantermöllerin murretutkimuksen tuloksia voidaan pitää kiinnostavina tutkittavan aiheen kannalta. Käy nimittäin ilmi, että vaikka Lauri Kettusen (1940a: kartta 36) esittämiä isoglosseja voidaankin pitää pääosin luotettavina, kaikilla murrealueilla esiintyy enemmän tai vähemmän tA' - ja ttA -muotojen vaih-

telua. *ttA*-esiintymiä *tA*(?)-muotojen alueella voi tietysti pitää kirjakielen vaikutuksena, mutta samaa ei voi sanoa *tA*(?)-esiintymistä *ttA*-muotojen alueella. Mikäli vaihtelu todellakin on vanhaa, se merkitsee sitä, että molemmat variantit olivat suurelle osalle kielenpuhujista tuttuja jo kotimurteesta, mikä saattoi edistää *ttA*-variantin yleistymistä kirjakieleen.

Murteiden abessiivimuotojen vaihtelu johtaa Pantermöllerin lisäksi kysymään, olisiko mahdollista, että ilmiön taustalla olisi sittenkin alkuaan vanha suffiksin allomorfa. Vaikka aineisto onkin suppea, se antaisi Pantermöllerin mukaan mahdollisuuden olettaa, että geminaatallinen variantti olisi esiintynyt murteissa erityisesti possessiivisuffiksien sekä liitepartikkelien *-kin* ja *-kAA*n edellä, geminaataton alkuaan *k*-päätteinen muoto (*-*tAk* > *-tA*[']) taas sanan absoluuttisessa lopussa – jakauma, jota Ingman oli ehdottanut myös kirjakieleen (*jalata* ~ *jalattani*). Pantermöllerin mukaan tällaisen vaihtelun olemassaoloon viittasi ensimmäisenä August Ahlqvist arvioidessaan raamatunkäännöskomitean työtä ja myöhemmin Kettunen (1940b: 75). Tutkija myös toteaa, että Veikko Ruoppila (1955: 85) rekonstruoi kaksi suffiksia karjalan kielen pohjalta, vaikkakaan ei ottanut eksplisiittisesti kantaa allomorfian mahdollisuuteen. Kysymys jää Pantermöllerinkin työssä vaille lopullista vastausta. Huomattakoon kuitenkin, että se voisi saada tukea Terho Itkosen (1983: 366–367) esittämästä oletuksesta, jonka mukaan myös (itämeren)suomen komitatiiviin voidaan rekonstruoida kaksi päättevarianttia *-*ne* ja *-*nek*; näistä ensimmäinen olisi esiintynyt possessiivisuffiksien edellä ja jälkimmäinen sanan lopussa (vrt. Kiihtelysvaara *tul ominek äikönän* [Nirvi 1950: 248]).

Lopuksi

Marko Pantermöllerin tutkimus suomen kielen abessiivista on monipuolinen teos. Se on toisaalta historiallinen katsaus suomen kielen tietoiseen kiellensuunnitteluun 1800-luvulla, mutta toisaalta siinä on myös vahva empiirinen ote; abessiivisijan käyttöä analysoidaan esiintymisympäristöissään monisatavuotisen kirjakielen historian eri vaiheissa sekä suomen murteissa. Tutkimus onkin erinomainen esimerkki siitä, kuinka moniulotteisesta ilmiöstä kielellisessä muutoksessa voi olla kyse ja kuinka erilaisia tutkimusmetodeja varioimalla tähän moniulotteisuuteen voidaan pureutua.

ARJA HAMARI
etunimi.sukunimi@helsinki.fi

Lähteet

- ITKONEN, TERHO 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. – *Virittäjä* 87 s. 349–386.
- KETTUNEN, LAURI 1940a: *Suomen murteet III: A. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KETTUNEN, LAURI 1940b: *Suomen murteet III: B. Selityksiä murrekartastoon*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAUERMA, PETRI 2001: Klaus Kemelli ja varhaisnykysuomen unohdetut uudistajat. – *Virittäjä* 105 s. 561–579.
- NIRVI, R. E. 1950: Murrehavaintoja ja kielennäytteitä Joensuun Karjalasta. – *Virittäjä* 54 s. 242–262.
- RUOPPILA, VEIKKO 1955: *Äyrämöis-murteiden äännehistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 245. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.